

Stefan Dudra

NAUCZANIE RELIGII PRAWOSŁAWNEJ JAKO ELEMENT WIELOKULTUROWOŚCI ŚRODKOWEGO NADODRZA

Ludność prawosławna znalazła się na Środkowym Nadodrzu w wyniku masowych przesiedleń w ramach akcji „Wisła”. Na te tereny deportowano w lipcu i sierpniu 1947 roku około 11 768 osób, w większości pochodzących z obszarów Łemkowszczyzny¹. Przesiedleńcy byli wyznawcami zarówno Cerkwi prawosławnej, jak i grekokatolickiej. Nieliczną grupę stanowili również byli więźniowie powracający z przymusowych robót i obozów koncentracyjnych.

Bezpośrednio po przesiedleniu ludność prawosławna rozpoczęła organizowanie własnego życia religijnego. Zachodziły przypadki, że do prawosławia ze względu na brak możliwości otwierania własnych parafii powracali również grekokatolicy.

Istotnym elementem wpływającym na możliwość nauczania religii było stworzenie sieci parafialnej. Zasadniczo ukształtowała się ona w latach 1947–1958. Życie religijne ludności prawosławnej zaczęło się odradzać bezpośrednio po przesiedleniu. Już na przełomie sierpnia i września 1947 roku w miejscowości Przeclaw osiedlony tam ks. Dymitr Chylak² rozpoczął odprawianie pierwszych nabożeństw. Od jesieni 1947 roku rozpoczęto celebrowanie liturgii w Buczynie oraz w Brzezinach (Biernatów) koło Leszna Górnego.

W kwietniu 1948 roku nabożeństwo w Stanach odprawił ks. Jan Lewiarz³, 2 maja w Zalesiu ks. Michał Popiel⁴, a 6 czerwca w Łagowie ks. Ste-

¹ S. Dudra, *Łemkowie. Deportacja i osadnictwo ludności łemkowskiej na Środkowym Nadodrzu w latach 1947–1960*, Głogów 1998, s. 68; na 10 870 osób określa liczbę osiedlonych E. Misiło (*Akcja „Wisła”. Dokumenty*, Warszawa 1993, s. 32.).

² Ks. D. Chylak (1866–1956) do 1947 r. pełnił posługę religijną na Łemkowszczyźnie. Po akcji „Wisła” wraz z przesiedleńcami organizował parafie na ziemiach zachodnich. Obsługiwał parafie m.in. w Przemkowie, Brzezinach, Michałowie, Studzionkach; Archiwum Państwowe we Wrocławiu (dalej: APW), Pismo Prezydium WRN we Wrocławiu do Prawosławnej Kurii Biskupiej z 4 II 1956 r.

³ Ks. J. Lewiarz, w latach 1942–1947 proboszcz w Bartnem, następnie w Zimnej Wodzie (1947–1958), Sanoku (1958–1966), Pielgrzymce (1967–1992), Rozdzielu (1985–1992); AAN, UdSW, Wydz. III Nierzymkokatolicki, sygn. 139/31, tamże sygn. 24/21, Akta dotyczące działalności ks. J. Lewiarza.

⁴ Ks. M. Popiel (1886–1961) w okresie międzywojennym prowadził parafie na Wołyniu i Łemkowszczyźnie (m.in. Tylawa, Polany, Lipowiec). Od 1946 r. obsługiwał parafie

fan Biegun (kilka miesięcy później nabożeństwa zostały przeniesione do Torzymia)⁵. 8 września w Zielonej Górze rozpoczął pracę duszpasterską z osiedloną tam ludnością ks. Mikołaj Proniński⁶. Ponadto w zachowanych archiwaliach wymieniana jest jeszcze jako punkt duszpasterski pierwszych nabożeństw miejscowość Wrociszów (1948)⁷. W roku 1949 rozpoczęto zaspokajanie potrzeb duchowych ludności prawosławnej w Przemkowie, Lipinach (przeniesione nabożeństwa ze Stanów), Szprotawie, Kożuchowie (przeniesione z Zalesia)⁸ i Polkowicach.

W latach pięćdziesiątych powstały kolejne prawosławne placówki duszpasterskie. W 1952 roku rozpoczynają działalność parafie Ługi i Brzoza, a w 1955 roku Leszno Górne⁹. W tym okresie podejmowano również próby uruchomienia parafii prawosławnej w Sulechowie¹⁰ oraz czyniono starania o przydział obiektów poewangelickich w Dobiegniewie, Międzyrzeczu, Żarach i Świebodzinie¹¹ – ze względu na sprzeciw władz bezskuteczne.

Powstałe parafie wchodziły w skład utworzonego w 1958 roku Dekanatu Zielonogórskiego¹². Do tego okresu funkcjonowały w ramach erygowanego 17 września 1947 roku Dekanatu Wrocławskiego, będącego częścią Prawosławnej Diecezji Wrocławsko-Szczecińskiej¹³. Pod koniec lat pięćdziesiątych

w Uściu Ruskim i Kwiatoniu. Na ziemiach zachodnich organizator i twórca parafii w Kożuchowie. W 1948 r. otrzymał upoważnienie do obsługiwanie potrzeb religijnych ludności prawosławnej na terenie pow. Żary i Kożuchów, AAN, UdSW, Wydz. III Nierzymskokatolicki, sygn. 131/391, także I. Popiel, *Gieroiczeskij szlak*, t. 1–2, Toronto 1986.

⁵ Ks. S. Biegun (1903–1983) proboszcz m.in. w Tumiłowiczach (1937–1942), Królewsczyźnie (1943), Sosnowcu (1944), Cieszynie (1944–1945), od 1946 r. przebywał na Łemkowszczyźnie. Po akcji „Wisła” organizator parafii prawosławnych na Ziemiach Odzyskanych. W latach 1947–1983 proboszcz parafii w Jeleniej Górze; Archiwum Prawosławnej Diecezji Wrocławsko-Szczecińskiej (dalej: APDWSz), Akta osobowe ks. S. Bieguna; także K. U r b a n, *Ks. Stefan Biegun (1903–1983), Zapis jednego życia*, Kraków 2000.

⁶ Ks. M. Proniński, w latach 1948–1972 proboszcz parafii w Zielonej Górze. Dekretem bpa Aleksego z 28 XI 1973 r. został w związku z przekroczeniem wieku emerytalnego przeniesiony w stan spoczynku; APDWSz, Akta osobowe ks. M. Pronińskiego.

⁷ APDWSz, Parafia Kożuchów.

⁸ Dokumentacja dotycząca przekazania kościoła ewangelickiego Parafii Prawosławnej w Kożuchowie, APW, UWW, sygn. VI/767, Pismo Starosty Powiatowego Kożuchowskiego do Urzędu Wojewódzkiego we Wrocławiu z 17 X 1949 r.; także APDWSz, Parafia Kożuchów.

⁹ Zestawiono na podstawie materiałów z APDWSz oraz AAN, UdSW, III Nierzymskokatolicki, sygn. 22/572, 25/46, 25/42.

¹⁰ APDWSz, Akta osobowe ks. M. Pronińskiego, Pismo Biskupa Wrocławskiego i Szczecińskiego Stefana z 30 VI 1953 r.

¹¹ Archiwum Metropolii Prawosławnej (dalej: AMP), Pismo Biskupa Wrocławskiego i Szczecińskiego Stefana do Metropolity Makarego z 22 III 1952 r.

¹² AMP, Uchwała nr 26 Św. Soboru Biskupów PAKP z 30 IV 1958 r.

¹³ Diecezja Wrocławsko-Szczecińska została erygowana 7 IX 1951 r.; AMP, Pismo metropolity Makarego do Urzędu do spraw Wyznań z 7 IX 1951 r.

Dekanat Zielonogórski skupiał parafie w Brzozie, Buczynie, Kożuchowie, Lipinach, Ługach, Przemkowie, Polkowicach, Szprotawie, Torzymiu i Zielonej Górze. W późniejszym okresie sytuacja częściowo się zmieniła – zamknięte zostały parafie w Szprotawie (1964) i Polkowicach (1970)¹⁴.

Praca duszpasterska wśród młodzieży prawosławnej koncentrowała się w początkowym okresie przede wszystkim na zagadnieniach związanych z katechezą. Kwestia nauczania religii prawosławnej była szczególnie istotna wśród przesiedleńców. Stawała się ona ważnym czynnikiem w zachowaniu własnej tożsamości. Realizowana często w trudnych warunkach, przy niesprzyjających uwarunkowaniach zewnętrznych, była nośnikiem i elementem budowania nowego życia wśród najmłodszej generacji społeczności prawosławnej.

Nauka religii dla dzieci i młodzieży na Środkowym Nadodrzu, jak i w ogóle na ziemiach zachodniej i północnej Polski, była utrudniona. Wynikało to (szczególnie w pierwszym okresie) z charakteru i zasad akcji „Wisła”. Znaczne rozsiadlenie ludności prawosławnej wykluczało w praktyce nauczanie religii w szkołach. Także władze kościelne w odniesieniu do placówek diasporalnych odnosiły się krytycznie do nauczania religii w szkole, m.in. ze względu na nader niski poziom międzywyznaniowej tolerancji¹⁵. Istotnym czynnikiem była również niechęć rodziców i samych dzieci do pobierania zorganizowanych w szkole lekcji katechezy (wyzwiska, pogróżki, przypadki rękoczynów nie były zjawiskami odosobnionymi).

Z powyższych względów nauczanie religii było prowadzone w punktach katechetycznych przy parafiach oraz – szczególnie w pierwszych latach po przesiedleniu – w mieszkaniach prywatnych. O ile wpływ władz na nauczanie przy parafiach był znikomy, to próbowano ograniczać nauczanie w mieszkaniach prywatnych. Element ten był istotny dla władz kościelnych ze względu na małą liczbę plebanii i innych budynków będących własnością Kościoła, w których mogłaby się rozwijać katecheza. W pierwszym okresie, kiedy większość świątyń była zniszczona, wymagała remontów i była pozbawiona plebanii, zaspokajanie potrzeb religijnych dzieci i młodzieży mogło się rozwijać tylko w prywatnych domach. Wymagało to dużej pracy duchownego, który często był zmuszony pokonywać dziesiątki kilometrów, aby dotrzeć do poszczególnych parafian.

Do końca lat pięćdziesiątych nauczanie religii w prywatnych mieszkaniach było zjawiskiem dość powszechnym w wielu parafiach. Zwracali na

¹⁴ W 2000 r. wyłączone zostały z Dekanatu Zielonogórskiego parafie Brzoza i Ługi (weszły w skład Dekanatu Szczecińskiego); APDWSz, Okólnik Kancelarii Prawosławnego Arcybiskupa Wrocławskiego i Szczecińskiego z 19 IV 2000 r.

¹⁵ K. Urban, *Kościół Prawosławny w Polsce 1945–1970*, Kraków 1996, s. 282.

to uwagę powiatowi referenci do spraw wyznań, m.in. ze Szprotawy i Zielonej Góry¹⁶. Władze ograniczały możliwości objęcia nauką religii dzieci w prywatnych domach. Z prośbą o wyrażenie zgody na prowadzenie katechezy w wybranych domach parafian zwracał się do władz w 1954 roku ks. Mikołaj Proniński. Negatywne załatwienie tego problemu argumentowano twierdzeniem, iż nauka ta może się odbywać tylko w kościele¹⁷. Potrzeba taka istniała często ze względu na duże odległości, jakie musiały pokonywać dzieci do rodzinnej parafii. W powiecie szprotawskim nauczano w miejscowościach Leszno Górne, Bukowa, Dziećmiarowice i Szprotawa¹⁸. Podobnie wyglądała sytuacja w innych powiatach, w których ludność prawosławna miała utrudniony dostęp do własnej świątyni. W związku z zaistniałą sytuacją metropolita Makary w kwietniu 1955 roku wystosował pismo do Urzędu do spraw Wyznań, w którym zwracał uwagę na utrudnienia ze strony władz administracji terenowej dotyczące nauczania religii poza miejscami kultu¹⁹. Charakterystyczna była sugestia Urzędu, aby w powyższej sprawie „udzielić nieoficjalnie zgody i patrzeć przez palce”²⁰.

Nie zachowały się szczegółowe dane co do zakresu nauki religii prawosławnej na Środkowym Nadodrzu. Z zachowanych materiałów można jedynie fragmentarycznie odtworzyć stan liczbowy pobierających naukę w danej parafii (bez wyszczególnienia miejsca jej odbywania, tzn. w szkole, w pomieszczeniu parafialnym czy mieszkaniu prywatnym). Podkreślić należy, że w większości przypadków nauka religii odbywała się w pomieszczeniach parafialnych (plebanie) lub w prywatnych domach. Statystyki takie (także w latach późniejszych) nie były prowadzone.

Przemiany polityczne w 1956 roku doprowadziły do przywrócenia nauczania religii w szkołach. W latach 1956-1960 nauka religii odbywała się w Dekanacie Zielonogórskim m.in. w szkołach w Brzozie, Lesznie Górnym, Ługach, Buczynie, Radwanicach i Przemkowie²¹. Lekcje były prowadzone przez księży opiekujących się daną parafią. Jednocześnie władze konsekwentnie dążyły do ograniczenia zakresu jej nauczania. W 1957 roku ukazało się zarządzenie ministra oświaty umożliwiające nauczanie religii du-

¹⁶ Archiwum Państwowe w Zielonej Górze (dalej: APZG), PWRN, USW, sygn. 577, Informacja o stanie ludności ukraińskiej zamieszkałej na terenie województwa zielonogórskiego.

¹⁷ *Ibidem*, sygn. 231, Pismo ks. M. Pronińskiego do Referatu do spraw Wyznań z 16 X 1954 r.

¹⁸ Archiwum Państwowe w Szprotawie (dalej: APS), Starostwo Powiatowe 1945-1949, Ludność ukraińska na terenie powiatu szprotawskiego, sygn. 32.

¹⁹ AMP, Pismo metropolity Makarego z 26 IV 1955 r. do Urzędu do spraw Wyznań.

²⁰ K. Urban, *Kościół Prawosławny...*, s. 283.

²¹ APDWSz, Akta osobowe ks. Wiktora Masika, Misja kanoniczna Prawosławnego Biskupa Wrocławskiego i Szczecińskiego Stefana z 10 IX 1958 r.

chownym, którzy ukończyli Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego i Seminarium w Wilnie, Krzemieńcu i Warszawie. Nie uwzględniono jednak osób, które ukończyły tam naukę przed 1918 rokiem. W praktyce zmniejszyło to liczbę duchownych, którzy mogli otrzymać uprawnienia katechetyczne²².

Kwestia sposobu zatrudnienia nauczycieli religii (poprzez mianowanie czy zawarcie umowy) oraz kwalifikacji zawodowych koniecznych do nauczania tego przedmiotu budziła wiele wątpliwości. W związku z powyższym Ministerstwo Oświaty wydało 5 sierpnia 1957 roku instrukcję określającą szczegółowo zasady zawierania stosunku służbowego z nauczycielami religii oraz kwalifikacje zawodowe niezbędne do jej nauczania. Ponadto określone zostały zasady wynagradzania nauczycieli religii²³.

Działania podjęte ze strony władz były iluzoryczne. Dążono równocześnie do ograniczenia zakresu nauczania religii. Celowi temu miała służyć m.in. odpowiednia „akcja informacyjna i wyjaśniająca wśród rodziców i uczniów dotycząca negatywnych skutków prowadzenia lekcji religii w szkołach”. Ponadto „miano nagłaśniać wszelkie negatywne zachowania księży, aby w ten sposób odsunąć młodzież od katechezy”²⁴.

W 1961 roku na podstawie ustawy z 15 lipca o rozwoju systemu oświaty i wychowania religia została usunięta z programu nauczania szkół państwowych²⁵. Od tego momentu prowadzona była i rozwijała się w punktach katechetycznych zlokalizowanych przy parafiach. W wielu przypadkach powrót religii do punktów zlokalizowanych przy parafiach wpłynął na większe zainteresowanie się dzieci i młodzieży jej nauką. Wpływały na to różnorodne czynniki, wśród których wyróżnić należy mniejszą presję wywieraną przez otoczenie. Często zajęcia odbywały się po niedzielnych liturgiach, co dzieciom mającym trudności z dojazdem ułatwiało pozostanie na zajęciach²⁶.

Szczegółowe zarządzenie dotyczące prowadzenia punktów katechetycznych zostało wydane 19 sierpnia 1961 roku. Na jego mocy podlegały one ścisłemu nadzorowi administracji oświatowej. Zajęcia w punktach kateche-

²² D. Sawicki, *Kościół Prawosławny w niepodległej Polsce*, „Wiadomości PAKP” nr 2, 1999; szczegółowe przepisy określające kwestie kwalifikacji zawodowych nauczycieli religii w szkołach podstawowych i średnich określało Zarządzenie Ministra Oświaty z 26 I 1957 r., zob. „Cerkownyj Vestnik” nr 5, 1957.

²³ Instrukcja z 5 VIII 1957 r. w sprawie nauczania religii, „Cerkownyj Vestnik” nr 7–8, 1957. Zawierała także wykaz studiów teologicznych, których ukończenie kwalifikowało do nauczania religii w państwowych szkołach podstawowych i średnich.

²⁴ APZG, PWRN, USW, sygn. 660, Wytyczne w sprawie pracy na odcinku grup narodowościowych z 18 XI 1958 r.

²⁵ DzU nr 32, poz. 160.

²⁶ Archiwum Parafii Prawosławnej w Przemkowie (dalej: APP), Pismo ks. M. Poleszczuka do Kancelarii Biskupiej we Wrocławiu z 12 IV 1966 r.

tycznych mogły być rozpoczęte po uprzednim zarejestrowaniu w inspektoracie oświaty i nie mogły kolidować z rozkładem zajęć szkolnych ucznia. Punkty katechetyczne mogły być organizowane i prowadzone przez administratorów parafii w kościołach publicznych. Dopuszczano również ich tworzenie w innych pomieszczeniach parafialnych (przy zachowaniu odpowiednich warunków higieniczno-sanitarnych). Zajęcia z dziećmi mogli prowadzić duchowni, którzy otrzymali zezwolenie właściwego inspektoratu oświaty; w uzasadnionych przypadkach, po uzyskaniu odpowiedniego zezwolenia, również osoby świeckie²⁷. W większości przypadków nauczaniem religii zajmowali się duchowni. Dla wielu było to niekiedy ważne źródło utrzymania rodziny.

Zachowały się jedynie fragmentaryczne dane dotyczące nauczania religii w poszczególnych punktach katechetycznych. Na terenie parafii Dekanatu Zielonogórskiego sytuacja była zróżnicowana, np. w Przemkowie, Lesznie Górnym i Buczynie nauczaniem religii objętych było prawie 80% dzieci i młodzieży²⁸, w Kożuchowie i Lipinach – 70%, w Torzymiu i Łobzie – 60%²⁹.

W związku z trudnościami w nauczaniu religii i w celu objęcia tego ważnego zagadnienia należytą opieką i pomocą w 1964 roku powołany został inspektor punktów katechetycznych. Na terenie Diecezji Wrocławsko-Szczecińskiej funkcję tę pełnił ks. Konstanty Bajko³⁰.

Rozszerzanie się zakresu nauczania religii na terenie większości parafii prawosławnych było wynikiem ustabilizowania się sieci parafialnej na ziemiach zachodniej Polski, jak również powiększenia liczby duchowieństwa obsługującego poszczególne placówki. W Diecezji Wrocławsko-Szczecińskiej na naukę religii w roku szkolnym 1968/69 uczęszczały 723 osoby z ok. 999 zarejestrowanych, w tym w Dekanacie Zielonogórskim odpowiednio 241 i 297³¹.

Zachowały się fragmentaryczne dane dotyczące nauczania religii w poszczególnych parafiach Diecezji w 1970 roku. Według danych zawartych

²⁷ Zarządzenie Ministra Oświaty z 19 VIII 1961 r. w sprawie prowadzenia punktów katechetycznych, DzU Ministerstwa Oświaty nr 10, poz. 124; „Cerkownyj Vestnik” nr 9–10, 1961. 21 XI 1961 r. wydana została również instrukcja dotycząca rejestracji punktów katechetycznych (DzU Min. Ośw. nr 23, poz. 177).

²⁸ APP, Pismo ks. M. Poleszczuka do Kurii Biskupiej we Wrocławiu z 22 VII 1966 r.

²⁹ Archiwum Parafii Prawosławnej w Łobzie (dalej: APŁ), Pismo ks. A. Kuczyńskiego do Kurii Biskupiej we Wrocławiu z 2 XII 1965 r.

³⁰ APDWSz, Akta osobowe ks. K. Bajko, Dekret nr 9A na Wrocławsko-Szczecińską Diecezję z 1 IX 1964 r.

³¹ AAN, UdSW, Wydz. III Nierzymkokatolicki, Pismo Kancelarii Metropolity do Urzędu do spraw Wyznań z 25 IV 1969 r.; w „Sprawozdaniu” nie ujęto osób zarejestrowanych w parafii Słupsk. Według danych zawartych w APDWSz, w 1969 r. było tam zarejestrowanych 9 dzieci.

w ankietach będących odpowiedzią na okólnik bpa Aleksego z 29 października 1970 roku³² naukę religii pobierało około 714 dzieci³³. Liczba ta nie odzwierciedlała jednak faktycznego stanu nauczania. W części sprawozdań z poszczególnych parafii nie uwzględniono w ogóle tego zagadnienia (m.in. placówki w Świdnicy, Barlinku i Koszalinie). W parafiach Dekanatu Zielonogórskiego w tym okresie z nauczania religii korzystało w Przemkowie 78 dzieci, w Lesznie Górnym 36, w Koźuchowie i Lipinach 31, w Ługach 22, w Brzozie 33 i w Zielonej Górze 12 osób³⁴.

Nadzór nad nauczaniem religii w punktach katechetycznych sprawowany przez organy administracji oświatowej został zniesiony na podstawie zarządzenia ministra oświaty i wychowania z 23 października 1981 roku (uchylającego przepisy z 1961 roku). Nauczanie religii uznane zostało za wewnętrzną sprawę kościołów i związków wyznaniowych, a udział w katechezie za dobrowolny³⁵. Punkty katechetyczne mogły być organizowane w kościołach, kaplicach i innych pomieszczeniach kościelnych, a także w lokalach prywatnych. 8 grudnia 1981 roku ukazało się kolejne zarządzenie dotyczące wynagradzania osób z tytułu organizowania i prowadzenia zajęć w punktach katechetycznych³⁶.

W latach osiemdziesiątych nauką religii objęta była większość dzieci i młodzieży zamieszkałej na terenie Dekanatu. Na podstawie zachowanej dokumentacji odsetek uczęszczających na zajęcia wahał się między 60 a 80%³⁷. Zjawiskiem stałym, wpływającym na zwiększającą się frekwencję, była stabilna obsada poszczególnych parafii. Częste zmiany na stanowisku proboszcza wpływały negatywnie na uczęszczanie dzieci i młodzieży na zajęcia nauki religii.

Przemiany polityczne w Polsce dokonujące się po 1989 roku wpłynęły na zmianę sytuacji nauczania religii. Ustawa o gwarancjach wolności su-

³² APDWSz, Okólnik nr 73/70, J.E. Biskupa Aleksego Zarządzającego Diecezją Wrocławsko-Szczecińską z dnia 29 X 1970 r.; był on jedną z pierwszych prób uporządkowania danych statystycznych dot. m.in. stanu liczbowego wiernych oraz liczby dzieci pobierających lekcje religii na terenie Diecezji Wrocławsko-Szczecińskiej.

³³ Dane opracowane na podstawie ankiet przesłanych do Kancelarii Biskupiej we Wrocławiu, APDWSz, Akta poszczególnych parafii.

³⁴ APDWSz, Akta parafialne; por. także D. Małaszewski, *Nauczanie religii prawosławnej na obszarze diecezji wrocławsko-szczecińskiej w latach 1945–1970*, [w:] *Szkolnictwo prawosławne w Rzeczypospolitej*, red. A. Mironowicz, U. Pawluczuk, P. Chomik, Białystok 2002.

³⁵ DzU Min. Ośw. i Wych. nr 10, poz. 76; por. K.H. Jabłoński, *Aspekty prawne nauczania religii w Polsce Ludowej*, „Zeszyty Naukowe UJ”, *Studia Religioznawcza*, z. 9, Kraków 1983.

³⁶ DzU Min. Ośw. i Wych., nr 13, poz. 92.

³⁷ APDWSz, Akta poszczególnych parafii.

mienia i wyznania oraz ustawa o stosunku państwa do Kościoła katolickiego uznawały prawo kościołów i związków wyznaniowych do nauczania religii i religijnego wychowania dzieci i młodzieży; nauczanie to traktowane było jako wewnętrzna sprawa kościołów i związków wyznaniowych. Sytuacja zmieniła się 3 sierpnia 1990 roku, kiedy Minister Edukacji Narodowej wydał instrukcję wprowadzającą naukę religii jako przedmiot dobrowolny we wszystkich podległych mu przedszkolach i szkołach z wyjątkiem szkół wyższych. Była ona wykonaniem uchwały Komisji Wspólnej przedstawiceli Rządu RP i Konferencji Episkopatu Polski. Instrukcja nie powoływała się na żadne upoważnienie ustawowe, wskazywała jedynie, że ma charakter doraźny do czasu uchwalenia nowej ustawy oświatowej³⁸. Uzupełniała ją instrukcja z 24 sierpnia 1990 roku dotycząca nauczania religii przez niekatolickie kościoły i związki wyznaniowe. Ostatecznie obowiązek organizowania nauki religii w szkołach państwowych nałożyła ustawa o systemie oświaty z 7 września 1991 roku. W szkołach podstawowych nauka religii miała się odbywać na życzenie rodziców, w szkołach ponadpodstawowych na życzenie rodziców bądź samych uczniów. Po osiągnięciu pełnoletności o pobieraniu nauki religii mieli decydować sami uczniowie. Ponadto ustawa upoważniała Ministra Edukacji Narodowej do określenia – na drodze porozumienia z władzami Kościoła katolickiego i Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego oraz innych kościołów i związków wyznaniowych – warunków i sposobów wykonywania przez szkoły zadań związanych z nauczaniem religii³⁹.

Rozporządzeniem z 14 kwietnia 1992 roku Minister Edukacji Narodowej wprowadził do szkół państwowych obok nauczania religii naukę etyki jako przedmiotu alternatywnego⁴⁰. O pobieraniu nauki religii bądź etyki decyduje życzenie zainteresowanych wyrażone w formie oświadczenia, które może ulec zmianie. Szkoła ma obowiązek zorganizowania lekcji religii dla grupy nie mniejszej niż siedmiu uczniów danej klasy lub oddziału. Dla mniejszej liczby uczniów w klasie lub oddziale lekcje religii powinny być organizowane w grupach międzyoddziałowych lub międzyklasowych. Przy mniejszej liczbie osób zajęcia mają być organizowane w grupach międzyszkolnych lub w pozaszkolnym punkcie katechetycznym. Liczba uczniów w grupie lub w punkcie katechetycznym nie powinna być mniejsza niż trzy osoby. Nauczyciele religii są zatrudniani zgodnie z Kartą Nauczyciela, na podstawie imien-

³⁸ M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 1995, s. 259.

³⁹ DzU nr 95, poz. 425; por. także J. Matwiejuk, *Warunki i sposoby organizowania nauki religii prawosławnej w Rzeczypospolitej Polskiej*, „Wiadomości Prawosławnej Diecezji Białostocko-Gdańskiej” nr 4, 1996.

⁴⁰ DzU nr 36, poz. 155, 1992.

nego pisemnego skierowania wydanego przez właściwe władze zwierzchnie poszczególnych kościołów i związków wyznaniowych. Wchodzą oni w skład rady pedagogicznej szkoły, nie obejmują jednak obowiązków wychowawcy klasy. Nauka religii odbywa się w wymiarze dwóch godzin lekcyjnych tygodniowo (tygodniowy wymiar godzin etyki ustala dyrektor szkoły). Ocena z religii lub etyki jest umieszczana na świadectwie szkolnym, nie ma jednak wpływu na promovanie ucznia do następnej klasy⁴¹.

Na podstawie ustawy z 4 lipca 1991 roku o stosunku państwa do PAKP Kościół Prawosławny uzyskał prawo do prowadzenia katechezy i nauczania religii. Są one organizowane na zasadach i w trybie przewidzianym w ustawie z 7 września 1991 roku o systemie oświaty, w rozporządzeniu Ministra Edukacji Narodowej z 14 kwietnia 1992 roku w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w szkołach publicznych i w zarządzeniu z 3 lipca 1992 roku w sprawie warunków zapewnienia prawa wykonywania praktyk religijnych dzieciom i młodzieży przebywających w zakładach wychowawczych i opiekuńczych oraz na obozach i koloniach⁴². Wydane zostały także instrukcje Ministra Edukacji Narodowej – z 3 sierpnia 1990 roku dotycząca powrotu nauczania religii do szkoły w roku szkolnym 1990/91 i z 24 sierpnia 1990 roku określająca zasady współdziałania z kościołami i związkami wyznaniowymi poza Kościołem rzymskokatolickim. Prawna regulacja nauki religii prawosławnej została zamknięta porozumieniem zawartym 24 października 1994 roku pomiędzy Polską Radą Ekumeniczną a Ministrem Edukacji Narodowej w sprawie kwalifikacji zawodowych wymaganych od nauczycieli religii Kościołów w niej zrzeszonych⁴³.

27 sierpnia 1991 roku utworzony został Ośrodek Doradztwa i Doskonalenia Nauczycieli Religii Prawosławnej wchodzący w skład Katechetycznego Studium Pedagogicznego działającego w Białymstoku. Celem Ośrodka było przygotowanie dokumentów i materiałów niezbędnych do pracy katechetów. Opracowane zostały nowe programy nauczania religii prawosławnej dla klasy zerowej i gimnazjum oraz szkół ponadgimnazjalnych. Ponadto w celu podniesienia poziomu kształcenia i dokształcania katechetów w Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie zorganizowany został Ekumeniczny Instytut Pedagogiczno-Katechetyczny, w toku czteroletnich studiów

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² DzU nr 95, poz. 425, DzU z 1992 r. nr 36, poz. 155; DzU z 1993 r. nr 34, poz. 390. Ponadto 30 VI 1999 r. ukazało się Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej wprowadzające do rozporządzenia z 14 IV 1992 r. zmiany dot. m.in. organizowania nauki w publicznych przedszkolach.

⁴³ DzU MEN nr 5, poz. 30; 4 VII 2001 r. zostało zawarte porozumienie pomiędzy PRE a Ministrem Edukacji Narodowej wprowadzające nowe zasady w sprawie kwalifikacji zawodowych wymaganych od nauczycieli religii, zob. „Wiadomości PAKP” nr 10, 2001.

stacjonarnych i zaocznych przygotowujący magistrów teologii do nauczania religii w szkołach⁴⁴. Koordynatorem działań związanych z doskonaleniem systemu nauczania religii prawosławnej został dr Jan Zieniuk.

W grudniu 1992 roku biskup wrocławski i szczeciński Jeremiasz (Anchimiuk) powołał wizytatorów diecezjalnych do spraw nauczania religii. W Dekanacie Zielonogórskim funkcję tę pełnił ks. Igor Popowicz z Przemkowa. Do obowiązków wizytatorów należał m.in. nadzór nad nauczaniem religii w parafiach⁴⁵.

Kwestią zasadniczą w nauczaniu religii było opracowanie programów nauczania. Prace specjalnej komisji powołanej przez Święty Sobór Biskupów PAKP zaowocowały powstaniem w 1998 roku programów nauczania religii prawosławnej w szkole podstawowej i gimnazjum. Za podstawę prac przyjęto programy istniejące już w poszczególnych diecezjach. Jako główne cele nauczania (w szkole podstawowej) przyjęto m.in. kształcenie u dzieci właściwej postawy chrześcijańskiej, wyposażenie w niezbędne wiadomości z zakresu historii Starego i Nowego Testamentu, poznanie dziedzictwa religijnego i obrzędów prawosławnych, wprowadzenie uczniów w tradycję prawosławną i przygotowanie do nauki religii w szkołach ponadpodstawowych⁴⁶.

W roku szkolnym 1999/2000 nauką religii w Diecezji Wrocławsko-Szczecińskiej objętych było 617 osób (uczniowie szkół podstawowych, gimnazjów i szkół średnich). W poszczególnych parafiach Dekanatu Zielonogórskiego sytuacja przedstawiała się następująco: Buczyzna – 33 osoby; Leszno Górne – 24; Przemków – 65; Zielona Góra – 13. W większości przypadków zajęcia odbywały się w szkołach, ale udzielano również katechezy w punktach katechetycznych (m.in. dla młodzieży szkół średnich)⁴⁷. Zajęcia prowadzone były przez księży obsługujących daną parafię.

⁴⁴ Instytut działał do 1999 r.; w 1992 r. w ChAT wprowadzono Podyplomowe Studium Pedagogiczne (dla absolwentów ChAT) i Studium Pedagogiczne dla absolwentów Seminarium, również w roku szk. 1998/99 w Prawosławnym Seminarium Duchownym wprowadzono blok przedmiotów pedagogicznych; J. Zieniuk, *Kształcenie, doszktałanie i doskonalenie nauczycieli religii prawosławnej w latach 1990–2000*, „Cerkovnyj Vestnik” nr 1, 2002; idem, *Kształcenie, doszktałanie i doskonalenie nauczycieli religii prawosławnej w latach 1990–2000*, [w:] *Szkolnictwo prawosławne...*; A. Radziukiewicz, *Uczenie uczących*, „Przegląd Prawosławny” nr 7, 1997.

⁴⁵ Ks. I. Popowicz wszedł także w skład powołanej 20 XI 2001 r. przez Sobór Biskupów komisji do współpracy z metodykami nauczania religii; „Przegląd Prawosławny” nr 1, 1993; „Wiadomości PAKP” nr 12, 2001.

⁴⁶ W skład Komisji wchodził ks. ks. J. Tofiluk (przewodniczący), M. Drabiuk, B. Gałczyk, M. Filimoniuk. Diecezję Wrocławsko-Szczecińską reprezentowali ks. ks. I. Popowicz i J. Charytoniuk. Ponadto w pracach brał udział dr J. Zieniuk, dr J. Kuźmiuk, mgr H. Borowik, mgr I. Kochan; por. „Cerkovnyj Vestnik” nr 10, 1998.

⁴⁷ APDWSz, Sprawozdanie z zakresu nauczania religii za 2000 rok. W sprawozdaniu nie podano liczby dzieci i młodzieży pobierających naukę w parafiach Kozuchów i Lipiny.

Poza nauczaniem religii młodzież prawosławna objęta była również cyklem spotkań katechizacyjnych. Odbywały się one w większości parafii prawosławnych. Poza zagadnieniami religijnymi omawiane były również istotne kwestie społeczne (m.in. problem narkomanii, alkoholizmu). Generalnie udział młodzieży w życiu parafialnym był w większości przypadków zadowalający, koncentrował się jednak tylko wokół zagadnień czysto religijnych, związanych z daną parafią. Brakowało kontaktów i współpracy młodzieży z innymi parafiami czy ośrodkami diecezjalnymi. Szczególnie dotkliwie było to dla młodzieży prawosławnej zamieszkałej w Dekanacie Zielonogórskim. Oderwanie od „centrum” prawosławia w Polsce, życie i funkcjonowanie w mniejszości i izolacji wyznaniowej, stawało się przyczyną narastania procesów odchodzenia od Cerkwi i laicyzacji życia.

Stefan Dudra

ORTODOXER RELIGIONSUNTERRICHT ALS ELEMENT DER MULTIKULTURELLEN GESELLSCHAFT DES MITTEL-ODER-GEBIETES

Zusammenfassung

Die orthodoxe Bevölkerung besiedelte das Mittel-Oder-Gebiet in Folge massenhafter Übersiedlungen im Jahre 1947, im Rahmen der Aktion „Wisła”. Nachdem ein Pfarreinetz gegründet worden war, wurde zu einem wesentlichen Faktor die Möglichkeit, der orthodoxen Jugend den Religionsunterricht zu sichern. In der Anfangsperiode fand der Religionsunterricht an den katechetischen Stellen bei den Pfarreien und in den privaten Wohnungen statt.

Die politischen Veränderungen im Jahre 1956 führten dazu, den Religionsunterricht wieder in den Schulen zu plazieren. Der Unterricht wurde von den Priestern geführt, die in der gegebenen Pfarrei arbeiteten. Im Jahre 1961 wurde die Religion auf Grund des Gesetzes vom 15. Juli über die Entwicklung des Bildungs- und Erziehungssystems aus den Programmen der staatlichen Schulen ausgeschlossen. Seit diesem Moment wurde die Religion an den katechetischen Stellen bei den Pfarreien unterrichtet.

Die Demokratisierung des politischen Systems Polens nach 1989 übte einen großen Einfluss auf die Veränderung der Religionsunterrichtslage aus. Das Gesetz über die Gewährleistung der Gewissens- und Glaubensfreiheit sowie das Gesetz über das Verhältnis des Staates zu der katholischen Kirche anerkannten das Recht der Kirche und der Glaubensvereine daran, die Religion zu unterrichten und die Kinder und Jugendlichen religiös

zu erziehen. Dieser Unterricht wurde gleichzeitig als eine innere Angelegenheit der Kirchen und Glaubensvereine betrachtet.

Die Situation veränderte sich am 3. August 1990, als der Bildungsminister die Vorschrift veröffentlichte, laut deren der Religionsunterricht in alle ihm untergeordneten Kindergärten und Schulen (außer Hochschulen) als ein freiwilliges Fach eingeführt wurde. Diese Vorschrift wurde um eine weitere ergänzt, und zwar um die Vorschrift vom 24. August 1990, die sich auf den Religionsunterricht bezog, der von den nichtkatholischen Kirchen und Glaubensvereinen geführt wird. Die Pflicht, den Religionsunterricht in den staatlichen Schulen zu organisieren, wurde letztendlich vom Gesetz über das Bildungssystem vom 7. September 1991 auferlegt.